Мұғалім.kz

№1 (47), қаңтар-ақпан 2017

ҚАЗАҚ ТІЛІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ

БҰЛ НӨМІРДЕ

Көзқарас

Қазақ әдебиеті сабағындағы әдеби шығармашылық жаттығулар.....4
Дәрібайұлы С., Керімбекова Б.

Сабақта мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты ұйымдастыру технологиялары.....7
Баймуханова Г. У.

Оқу-тәрбие үрдісінде құзіретті тұлға қалыптастыруда жаңартылған білім бағдарламасының маңыздылығы.....9
Кенжебаева Г.

Әдістемелік қоржын

Анықтауыш.....13
Даутова А.

Алтын сақа.....17
Еламанова Р.

Наурыз – жыл басы.....19
Жуманова Б. М.

Асан қайғы жырларындағы ой толғамдар.....21
Шамбилова Ж. У.

Көмектес септік.....23
Рустенбаева А. Б.

«Қызықты қазақ тілі әлемі». (Интелектуалды сайыс).....26
Сарсенбаева А. Ш.

Сын есім туралы түсінік.....28
Ақжігітова Т. Ж.

Төрт түлік мал.....30
Шәріпова Қ. Қ.

Мұғалім.kz
ҚАЗАҚ ТІЛІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ
Республикалық оқу-әдістемелік журнал
№ 1 (47), қаңтар-ақпан 2017

ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінде есепке қойылуы туралы куәлік № 12688-Ж 16. 04. 2012 ж.
Құрылтайшы: ЖШС «Мұғалім.kz баспасы». Журнал жылына 6 рет шығады.
Редакцияның мекен-жайы: 050040, Алматы қ., Шашкин көшесі, 10
Тел: (727) 329-39-57. E-mail: mugalimkz@mail.ru
Бас редактор: Тыныбаева Ә., Редактор: Аюбек Ә. Дизайнер: Ахатаева А.
Басылған жері: ИП «EVEREST» Талғар қ., Ықылас к-сі, 21. Таралымы: 2000 дана.
Авторлардың пікірі редакция көзқарасын білдірмейді. Жарнама материалдарының мазмұнына редакция жауап бермейді.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ САБАҒЫНДАҒЫ ӘДЕБИ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАР

С. Дәрібайұлы, ф.ғ.к., доцент
Б. Керімбекова
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

XX ғасырдың аяғы тасқа басылған сөзге деген қызығушылықтың азаюымен алға шықты. Яғни, көркем әдебиетке деген қызығушылық барынша дербес, прагматикалық, ақпараттық, атүсті бола бастады.

Әдеби шығарманы авторлық дүниетаным идеясы тұрғысынан түсіну, түсіндіру оңай емес. Қаламгердің ойын анық түсіну үшін оның кейіпкерлер әлеміне, олардың іс-әрекеттері мен ойларының жасырын қоймаларына кіру керек. Студентті (оқушыны) образ тілін тануға, символ тілін түсінуге үйрету қиын, алайда қажет міндет. Физика, химия, биология сабақтарында балалар қоршаған ортаның заңдылықтарын таниды, тәжірибелер жасайды. Сол сияқты, әдебиет сабағында да студенттер (оқушылар) жазушының шығармашылық лабораториясының құпияларын ашуы тиіс. Онсыз әдебиет сабағы іш пыстырарлық пәнге айналады. *Әдебиет сабағын қалай қызықты етуге болады?* Осал сұрақ емес. Осындай сұрақпен, біз, ұстаздар, күнделікті бетпе-бет келеміз.

Әдебиет сабағында оқушыларды көркем шығарманың табиғатын терең түсінуге талпындыратын тиімді әдістер әдеби жаттығулар арқылы жүзеге асады. Әсіресе, кітап оқу дағдысы азайған уақытта көркем туындыдағы образдар жүйесінің сомдалуын, қаламгер стилін, сюжеттерді байланыстыру шеберлігін түрлі шығармашылық жаттығулар арқылы қызықтыру пән мұғалімінен үлкен жауапкершілікті талап етеді. Студенттер әр түрлі жанрдағы шығарма жазуға дағдылануы қажет. Мұндай ұсақ жанрдағы шығармаға: *қолжазба-күнделік; репортаж; интервью; рецензия; газет-журналға мақала беру, эссе т.б.* жатады. Күрделі шығарма жазудан бұрын осы сатылардан өтіп алғаны жөн. Әсіресе, шығарма жазуға алдын-ала ойтүрткі (мотивация) жасай білу көп жағдайда оқушы толғанысына себепші болады. Ол үшін шығармашылық ситуациялар тудыра білу керек. Мысалы, студенттердің (оқушылардың) ой дербестігін дамыту үшін *«Тақырып, мен өзіңді таңдаймын»* деген атпен шығарма жұмысын беруге болады. Кейде қарапайым нәрседен ой қозғау да шығарма жазудың арқауына айналып кетеді. Ой қозғауға арналған материалдарға: қарама-қарсы пікір айту, қиялға еру, ішкі түйсікке ерік беру, оны өзге заттармен салыстыру, іштегі пікірді түрлі әдіспен бейнелеу, көзге елестету, ол туралы өзіндік пікір қозғау, қорытынды айту, өз шешімін білдіру, т.б.

Оқушыны шығарма жазу барысында шығармада не айтқым келеді және оны қалай жүзеге асырам деген сауал қызықтыруы керек. Шығарма тақырыбын таңдарда мұғалім балалардың тілек-қызығушылығымен санасып, олардың жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеруі де аса маңызды.

Шығармашылыққа баулудың, өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері өте көп. Мысалы: тірек сөздер беру арқылы әңгіме құрастыру, өлең құрастыру, мысалдарды, ертегілерді сахналау, ертегі мазмұны бойынша сурет салу, т.б. Төменде беріліп отырған әдеби жаттығуда студенттерге *Қайрақ, биік ғимарат, сызат, атамекен, адам, топырақ, боран, сағыныш* деген тірек сөздер бойынша еркін тақырыпта әңгіме жазу тапсырылған. Бұл тапсырма студенттердің шығармашылық дағдысын қалыптастыруға, өз ойын көркем кестелеп жеткізуге үйретуге

бағытталған. Сонымен бірге сюжет құрастырып, оны белгілі бір проблеманың төңірегінде дамытуға және өзіндік стилін қалыптастыруға жаттығады. Әңгіме тақырыбын да студенттің өзі қояды. Осы тапсырма бойынша жазылған шығармашылық жұмыстардың бір-екеуіне назар аударайық:

Сезімдер шатқалында...

Сұрлануын-ай! Соншама сұрлануын-ай, шіркіннің! Көңілімді баса алмассың, баса алмассың бәрібір. Сағынышымды, жаным-ау, саған деген сап-сары сағынышымды сұрланып сейілдіре алмассың! Іңкәрімді, Құдай-ау, саған деген құштарымды қалай ғана қандырсам екен?! Көңілімнің еркіне салсам бір сені құшағыма қысып, қысып, тіпті қатты қысып аймалар едім, амал нешік. Адамға ақылды аямай берген де, құшақ жағынан тарылтып қойыпты-ау, жарықтық. Атамекенім-ай, сен менің Атамның мекенісің-ау. Иіскейін бе? Мұрнымды төсеп тас-тап иіскейін бе? Атамның жұпарын қойыңда тығып жатқан боларсың... Сол иісті қуалап, желіңе қарсы жүгіріп, сүрініп, соғылып, білмеймін, аспанға ұшып, құлдилап жерге түсіп, білмеймін, Құдай-ау, білмеймін бір сені қойыма сыйдырып құшақтағым келіп тұрғаны-ай. Қалай ғана дәті барды екен, қалай ғана аузы барды екен, олай айтуға?! Апырау, сені Дәнеш пен Қайрат жұтаң деді-ау, сортаң деді-ау, тұзы аспанға ұшқан топырақ, топырақтың кімге керегі бар дейді-ау! Бетіңді оймалап, жүзіңді жұлмалап жаңа ғимарат, биік ғимарат тұрғызу керек деді-ау. Сол кез дымсыз кеп тығырыққа тірелдім де үннен қалдым... Отаным, туған аймағым-ау, мен сені ол жамандыққа қалай ғана қия алармын?! Жаныңа сызат түсіреді-ау!

Олар біле алмас, жүзіңдегі әрбір әжімнің сырын түсіне алмас, ерке желіңнің сен туралы ысқыра салған әндерін сезіне алмас, тіпті де есіте алмас. Кереңдер ғой, артық айтқаным болмас, көкіректері меңіреу, мылқаулар ғой. Құлағыңның түбінен сыбырлап салған, еркелеп, сылдырап салған, жан қылыңды үзіп, маржанды тізіп салған сырларды мақұлық болмаса ұғар еді (адам да жүрген бір мақұлық екенін ұмытып кеткендейімін).

Сен де мені сағынар едің... Ақ бораныңмен орап ап аймалап, қытықтап, шымшылап, ітімді шығарып ойнап, сонсоң жөніме қоя берер едің де, томсырап жатып алар едің. Ал, мен сол бір кез аспанға секірер едім, ой, аспанға бір кеп секірер едім. Топырағыңа аунап, асырсап еркелер едім... Бұл да өтті, кетті. Қайта айналып құйрығын да ұстатпас енді. Енді көтермессің менің сол сотқарлығымды. Сен көтерерсің-ау, сен тіпті түйені де ауырсынбай көтергенсің ғой, бірақ...

Сенің жаныңды олар түсінбес, сырыңды сораптап та оқи алмас. Бірақ мен, құлының Жарасбек тырысамын ғой, әр әжіміңді аялай сүйіп, қорған болуға.

Жаңа ғимарат... Биік ғимарат... Бұның бәрі жақсы ғой, тіпті керемет! Бірақ, неге ғана қимайды екем, ой, шіркін-ай, неге сонша жаным-ды қинайды екем. Қолымды бір-ақ сілтемеймін бе бәріне?! Жо-жоқ, сілтемеймін!!! Сен менің емшімсің ғой, жанымның, сағынышымның дәрігерісің ғой сен менің. Сол үшін де мен сені алып, жанымның қабығына орап, тіпті жүрегімнің түкпіріне салып, сақтап, тығып қояйыншы. Түш... Бірақ, мұны ешкім білмесін..

Тұрапқали Дина

Әрине, шығармашылық тапсырмаларды бергенде белгілі бір сөз тізбегі немесе сөз тіркестерінің аясында шектеп қоюға да болмайды. Жоғарыдағы тапсырмалар студенттерді жалпы шығармашылық ойлауға, көркемдік тұрғыдан жетілдіруге дағдысын қалыптастырады. Берілген тапсырмаларды дамыта отырып, студенттерге белгілі бір проблеманы (мысалы экологиялық, қоғамдық-әлеуметтік, ұлттық, т.б.) ғана тақырып ретінде ұсынуға болады. Төменде ұсынылып отырған студенттердің шағын әңгімелері де осындай қоғамдық мәселелерден сыр шерткен.

Бетперде

Жаһандық мәселелер жайында үлкен әлемді толғандырған мәселелер менің кішкентай әлемімді аса ойландыра қоймапты. Селқостық деп сөксеңіз де мейліңіз. Алайда үлкен әлемді құраушы адамдардың пенделіктері хақында пайымым бөлекті. Мен үшін ең алапат апаттар жасандылыққа ұрынған рухани тажалға таянған адамдықта қазір.

****

Алаңсыз отырған мен оның жақындағанын сездім. Бұрылып қараймын дегенше қасыма отыра кетті. Саудырлап жатқан сары жапырақты қолына алып ұзақ үнсіз отырды да:

- Сенің сүйікті мезгілің, – деді.

- Иә. Әсте күз көңілсіз емес қой, – дедім оған үңіліп.

- Білмеймін...

- Неге жабырқаусың?

- Сенен шаршадым. Қашанға дейін бұйығы өмір сүрмекпін. Менің бұл дүниеде бар екенімнен тіпті күллі адамзат беймәлім ғой.

- Неге? Сені мен білемін, – дей беріп едім, сөзімді аяқтатпады.

- Иә, сен. Сен бірақ маған өмір сүруге мүмкіндік бермейсің. Білесің бе, өмір сүргім келеді, өмір сүргім келеді! – оның соңғы сөздері тым қатты естілді.

- Сүре бер! Алайда мен сенің сұрықсыз өміріңді сүргім келмейді. Маған өз әлемім қызық, – өз дауысымның тым бәсең шыққанын ұқтым.

- Қашанға дейін жасанды әлеміңде жүрмексің, жалықпадың ба? – оны одан артық тыңдағым келмей орнымнан тұра жүгірдім. Ол қуа жөнелген жоқ, сол жерде отыра берді. Мен әлі жүгіріп келем. Өз-өзімнен, иә, өзімнен қашып келем.

****

- Бетпердеңізді алуыңызды өтінемін! – Жомарт жақын маңнан шыққан дауысқа елең ете қалды. Оның қасына кіп-кішкене сүйкімді қыз еш ескертусіз, рұқсатсыз келіп отыра кетті.

- Сіз маған айттыңыз ба? – деді Жомарт бар ықыласын қызға аудара.

- Әрине, сізге. Және «сіз» демеңізші маған. Тұрпайы жасандылық, – қыз кескін-кейпін өзгерте тыжырынып алды, – Сіз жаман адамсыз, – деді содан соң.

- Оны қайдан білдің? – деді Жомарт жылы жымиып.

- Жаман адамның бетпердесін киген жақсы адам немесе керісінше, – деп қыз жеңіл ғана күрсініп қойды. – Бала күнімде менің ата-анамнан артық жақсы адамдар жоқ шығар деп ойлайтынмын.

- Сөйтсең олар жаман адамдар болып шықты ма?

- Жоқ, олардан да басқа жақсы адамдар жер бетінде көп екен. Ал менің ата-анам өзге де жұмырбасты пенделер секілді бетперде киген тіршілік иелері. Артықшылықтары – олар менің ата-анам. Сіз де кішкене кезіңізде қағаздан ойыншық ұшақ жасаған боларсыз?

- Иә.

- Өткенде мен бір кісіге ұшақ сыйладым. Кәдімгі қатты қағаздан жасалған ойыншық ұшақ. Ауыр жұмыстан шаршап-шалдыққан оған үйіңізге жетіп алыңыз дедім. Ертеңінде «ұшақпен қалай жеттіңіз» деп сұрағанымда, «Рахмет! Өте жақсы ұшады екен. Бүгін үйімнің қасындағы автотұраққа қойып кеттім» – деді. Білесіз бе, сол адамды қатты жақсы көріп кеттім. Кішкентай армандарға үлкен қанат бітіретін сондай жандар өмірде көп болса ғой! Мүмкін сізге, бұл әңгіме бес жасар баланың былдырлағы сынды шығар. Бірақ менің айтпағым тіптен бөлек. Біз өзіміз жамандыққа құштармыз. Ақ парақтан қара нүктені оңай аңғарғанымыздай, дариядай жақсылықтан тамшыдай жамандықты да жылдам таба қоямыз.

- Тоңбадың ба?

- Жоқ, мүлдем. Ал өзіңіз мынадай қақаған аязда жападан-жалғыз не себепті отыр едіңіз?

- Жалғыз емеспін. Қасымда сен барсың.

- Иә, мен. Мен қазір кетемін, – деп қыз көз ілестірмес жылдамдықпен орнынан тұрды. - Қорықпаңыз, сіз жалғыз қалмайсыз. Мына жеріңізде, – оның жүрек тұсын нұсқады, – Жүрегіңізде Жаратқаныңыз бар. Оны жоғалта көрмеңіз. Бетперде киген қоғам мүшелерінен де алыстамай-ақ қойыңыз. Ешкімге сенуге болмайды, алайда Адамға сену керек!

Кенжекожаева Ақбота

Қорыта айтқанда, әдеби жаттығулар студентке (оқушыға) шығармаға бір жақты ғана емес, жан-жақты, түрлі бағытта талдау жасауды үйренуіне бағыт беріп, қызығушылығын арттырады деп тұжырым жасауға болады. Әрине, жаттығуларды пән мұғалімі өзінің ой-қиялының ұшқырлығына орай сан түрлі етіп қолдана алады. Жазушының шығармашылық лабораториясы, қаламгердің сөз саптауы мен теориялық мәселелерді түсіндіруде оқушыға әдеби жаттығулар жазғызудың нәтижелі болары сөзсіз.